

משה חלמיש

הנהגות קבליות בשבת

מהדורה שנייה מורחבת

וידר
הוצאת וידר

MOSHE HALLAMISH

KABBALISTIC CUSTOMS OF SHABBAT

Second Revised Edition

ההפצה בידי:

הוצאת וידר

<https://wiederpress.com>

מסת"ב 978-965-598-795-9 ISBN

כל הזכויות שמורות להוצאת וידר

אין להעתיק קובץ זה או קטעים ממנו בשום צורה

ובשום אמצעי אלקטרוני, מגנטי או מכאני

(לרבות צילום, מזעור והקלטה) ללא אישור בכתב מהמוציא

נדפס בישראל – תשס"ו

מהדורה שניה – תשפ"ד

תוכן העניינים

9	פתח דבר
13	מבוא
17	שער א השבת בהגות הקבלית
	א. שבת בתלמוד 17 ; ב. המשמעות הרוחנית בקבלה 17 ; ג. השבת כמרכז וההשלכות 18 ; ד. קודש, התקדשות וקידושין 24 ; ה. שבת ותורה כהתגלמות האלוהות 27 ; ו. בריאת העולם 29 ; ז. שיבה לבראשית 30 ; ח. מלאות היום – רוח וחומר 31 ; ט. סגולותיו של היום 34 ; י. החדרת המודעות לייחודו של היום 37 ; יא. "עונג וגם שמחה" 38 ; יב. "המבדיל בין קודש לחול" 41 ; יג. לסיכום השינויים 42
45	שער ב רעיון ומעשה
	א. יישומים 45 ; ב. ספרי תיקונים ודינים 58
63	שער ג הליכות והנהגות
63	לקראת שבת
	א. נשמה (נפש) יתרה 63 ; ב. ליל שישי 67 ; ג. בוקר יום שישי 72 ; ד. שניים מקרא ואחד תרגום (שמו"ת) 72 ; ה. לכבוד שבת 83 ; ו. הכנת צורכי שבת 84 ; ז. השחזות סכין 90 ; ח. צדקה 91 ; ט. תשובה, תענית והתבודדות 92 ; י. התרת קללות 97 ; יא. שלום ומחלוקת 98 ; יב. קורי עכביש 100 ; יג. כיבוס בגדים 100 ; יד. נטילת ציפורניים 101 ; טו. גילוח ותספורת 104 ; טז. טבילה 106 ; יז. שינה 126 ; יח. מאכלי בשר 126 ; יט. הכרזה על השבת המתקרבת 127 ; כ. תוספת שבת 129 ; כא. קבורת מת 133 ; כב. רבונו של עולם – תפילה לפני מנחה 135 ; כג. מזמור קז 135 ; כד. פתח אליהו 137 ; כה. ידיד נפש 137 ; כו. ארץ הקדושה 139 ; כז. מנחה 140 ; כח. תפילין במנחה 141 ; כט. שיר של יום 145 ; ל. עירוב 145 ; לא. החלפת בגדים 146 ; לב. בגדי שבת 148 ; לג. בגדי לבן 154 ; לד. טעימת תבשילין 158
161	ליל שבת
	לה. הדלקת נרות 161 ; לו. עטיפת טלית בקבלת שבת 177 ; לז. לבית הכנסת 180 ; לח. שיר השירים 181 ; לט. לימוד קבלה ומאמרי זוהר 187 ; מ. קבלת שבת 189 ; מא. היציאה לשדה 195 ; מב. בראי כלה 203 ; מג. מזמורי קבלת שבת 205 ; מד. סדר המזמורים 207 ; מה. מזמור כט (הבו לה') 216 ; מו. מזמור ק 220 ; מז. אנא בכח 221 ; מח. לכה דודי 224 ; מט. לכבוד שבת בת

כבבת 236; נ. במה מדליקין 237; נא. בר יוחאי 238; נב. מזמור צב 238; נג. מזמור צב בשמחה ובעמידה 244; נד. מזמור צג 245; נה. כגונא 246; נו. קדיש 251; נז. והוא רחום 252; נח. ערבית וברכו 257; נט. אמת ואמונה 260; ס. השכיבנו 260; סא. שומר עמו ישראל לעד 262; סב. ושמרו 265; סג. ישמחו השמים 267; סד. אין כאלהינו 268; סה. תפילת עמידה 268; סו. וינוחו בה-כו-בם 270; סז. יהיו לרצון 272; סח. נקדישך 273; סט. ויכולו 273; ע. קונה ברחמי שמים וארץ 273; עא. מגן אבות 274; עב. מזמור כג 275; עג. אין כאלהינו 276; עד. יגדל 276; עה. איסור ברכת הלבנה בליל שבת 277; עו. יציאה מבית הכנסת 278; עז. אדם בביתו 280; עח. שבת שלום 281; עט. נישוק ידי האם 282; פ. ברכת הילדים 284; פא. הקפת השולחן 287; פב. ברי הדס בליל שבת 288; פג. רבון (כל) העולמים 293; פד. י"ה רבון עלם 294; פה. שלום עליכם 294; פו. אשת חיל 298; פז. בר יוחאי 300; פח. מזמור כג 303; פט. שמור וזכור 305; צ. קידוש 305; צא. עונג שבת 316; צב. שולחן 317; צג. שלוש סעודות 322; צד. יהא רעוא 325; צה. אתקינו סעודתא 326; צו. למבצע על רפתא 326; צז. נטילת ידיים 327; צח. חלות 328; צט. מלח 339; ק. מאכלי שבת 340; קא. אכילת דגים 341; קב. אכילת תפוח 342; קג. זמירות ובקשות 342; קד. פיוטי האר"י 348; קה. מזמור קכו 353; קו. ידי אסחי 354; קז. סכין על השולחן 355; קח. מצנפת 357; קט. ברכת המזון 357; קי. להניח ברכה אל ביתך 361; קיא. משניות 361; קיב. מסכת ערובין 364; קיג. ליל ניטל 365; קיד. קריאת שמע על המיטה 365; קטו. זיווג בליל שבת 365

370

ביום השבת

קטז. שבת בבוקר 370; קיז. לבית הכנסת 371; קיח. תפילה ומזמורים 371; קיט. מזמור יט 374; קכ. מזמורים לג ולד 375; קכא. ויהי נועם 376; קכב. מזמור צח 377; קכג. שיר המעלות 377; קכד. הלל הגדול 378; קכה. יגדל 378; קכו. האדרת והאמונה 379; קכז. ברוך שאמר 384; קכח. מזמור לתורה 385; קכט. והוא רחום 386; קל. ותקח מרים 388; קלא. נשמת כל חי 388; קלב. קדיש 392; קלג. ברכו 392; קלד. אל אדון 393; קלה. סמיכת גאולה לתפילה 399; קלו. קדושה 399; קלז. נשיאת כפיים 402; קלח. הושענא 402; קלט. פתיחת ההיכל 402; קמ. ישמחו השמים 402; קמא. בריך שמיא 403; קמב. הגבהת ספר תורה 406; קמג. העולים לתורה 406; קמד. בכבוד 411; קמה. הזכרת נשמות (השכבה) 411; קמו. ברכת החודש 411; קמז. אשרי 412; קמח. החזרת הספר 412; קמט. תפילת מוסף 413; קנ. תקנת-תכנת שבת 413; קנא. קדושת כתר 415; קנב. פרשת לחם הפנים 419; קנג. אין כאלהינו 419; קנד. פיתום הקטורת 420; קנה. ברכו בתרא 424; קנו. אנעים זמירות – שיר היחוד 425; קנז. אדון עולם 426; קנח. הכותל המערבי 426; קנט. מבית הכנסת 427; קס. ברכת האילנות 427; קסא. אסדר לסעודתא 427; קסב. קידוש בשחרית 428; קסג. לשון הקודש 430; קסד. לימוד דברי תורה וקבלה 430; קסה. שיחה בשבת 437; קסו. תענית 441; קסז. אכילת ביצים בגלל אבלו של משה רבנו 442; קסת. שינה 443; קסט. עטיפת טלית במנחה 443; קע. ואני תפלתי – עת רצון 444; קעא. מזמור שיר ליום השבת 447; קעב. תפילת עמידה 447; קעג. צדקתך 448; קעד. עלינו

לשבח 449; קעה. פסוקי גאולה 449; קעו. סעודה שלישית 449; קעו. בני היכלא 456;
קעח. מזמורים לאחר מנחה 456; קעט. שירי המעלות ומזמור קיט 458

בצאת השבת 460
קפ. מאחרים את צאת השבת – תוספת שבת 460; קפא. ויהי נועם 465; קפב. הדלקת הנר 468;
קפג. פסוקי אליהו 469; קפד. ברכת הילדים 473; קפה. ויתן לך 474; קפו. אין כאלהינו 478;
קפז. פיטום הקטורת 478; קפח. קידוש לבנה 480; קפט. קיפול טלית 482; קצ. הבודלה 483;
קצא. הדסים 489; קצב. אש 495; קצג. כפיפת האצבעות 496; קצד. שירת זמירות ואמירת
פסוקים 499; קצה. י"א פסוקים 502; קצו. פרשת וישלח 503; קצז. אכילת בצל 504;
קצח. סעודה רביעית – מלוה מלכה 504; קצט. בארה של מרים 511

קיצורים ביבליוגרפיים 513

מפתחות 519
מפתח חיבורים 521
מפתח כתבי-היד 534
מפתח אישים 537
מפתח עניינים 548
מפתח תפילות 552
מפתח מקומות 554

יש נוהגים להניח מתחת לחלות ומעליהן מפות לבנות לבד מן המפה הפרוסה על השולחן, כדלעיל. כנראה, אם כי לא בהכרח, לכך נתכוונו הדברים הבאים: "דהלחם של שבת מונח בין ב' מפות כמו במדבר שהיה מונח בין טל לטל". בעל ספר הקנה (סה ע"ב) נותן לכך הסבר קבלי בהתאם לתפקידי הספירות, ולא נפרט. עניין זה נזכר גם בדרשות ר' יהושע אבן שועיב, קראקא של"ג, פר' בהעלותך, סג ע"ג: "ועל זה נוהגין בליל שבת לשום לחם בשלחן בין שתי מפות לבנות, רמז למן".

"ואם שכח המשרת ולא הניח אלא מפה אחת על השלחן בשבת אז אינו נוטל המפה מן השלחן כל השבת"¹³⁰². כך מקובל גם בספרי הדרכה שעל פי הקבלה.

מנהג מקובל הוא במזרח: "מה שנוהגין לפתוח ידיהם בפסוק פותח את ידך – מנהג טוב, כי הגם שאנחנו מבקשים על פתיחת יד העליונה, עכ"ז לחזק הדבר אנו עושים פועל דמיוני [כלומר, מעשה סמלי דומה] בפתיחת ידינו. גם יש עוד טעם ... לעשות הכנה בזה לשרשינו ומזלינו למעלה לקבל השפע"¹³⁰³. נראה כי אותו רעיון עומד גם ביסוד הוראתו של רבנו בחיי בן אשר, בראשית ספרו שלחן של ארבע, ונצטטו כאן מספרו של ר' יחיא צאלח, מגדולי חכמי תימן: "ויטול ידיו ... ויגביהם למעלה כדי להמשיך שפע וברכה מהמקור העליון לכנסת ישראל"¹³⁰⁴.

לאחר אמירת הפסוק "פותח את ידך" ולפני ברכת המוציא תמצא בעיקר בקהילות ספרד שפותחים בשבת במלים: "ברשות מלכא עלאה קדישא וברשות שבת מלכתא". פתיחה זו נאמרת גם בקריאת הזימון.

צט. מלח

הרמ"א, סי' קסז ס"ק ה, כותב במסגרת הלכות סעודה: "מצוה להביא על כל שלחן מלח קודם שיבצע כי השלחן דומה למזבח והאכילה כקרבן". אך לעומת עמדה הלכתית השוללת טבילה במלח בליל שבת מאחר שאין הקטרת אימורין בשבת ואין אפוא הכלל "על כל קרבן תקריב מלח"¹³⁰⁵, וכנגדה משיבה טענה שהיו מקטירים את האברים שנשארו, ולכן יש להטביל במלח – הרי חכמי הקבלה הכריעו ודרשו להטביל במלח. טעמים ונימוקים עמם. וכך כתב ר"מ פאפרש בספר דרך סעודה: "מלח הוא ממדת הדין והלחם ממדת הרחמים, לכן יטבול המוציא במלח כדי שיגבר מדת הרחמים על מדת הדין

¹³⁰² לקט יושר, או"ח, עמ' 52. גם על מהרי"ל נמסר ש"לא הסיר המפות מעל השלחן כל השבת" (עמ' רה).

¹³⁰³ [ר' יוסף חיים], שו"ת תורה לשמה, סי' לא. אפשר שהטעם הנוסף רומז למשמעות התיאורגית-מאגית שבפתיחת הידיים, שהיא מעין פריסת הידיים בתפילה או בברכת כוהנים. וראה ח' פדיה, השם והמקדש במשנת ר' יצחק סגי נהור, 'ירושלים תשס"א, עמ' 120-124. וראה ר' אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, כרך יב, סי' יח. ועיין גם א' זימר, 'תיקוני הגוף בשעת התפילה', סידרא, ה (תשמ"ט), עמ' 100 הערה 67 [= זימר, כמנהגו, עמ' 83].

¹³⁰⁴ פרי צדיק, ח"א, עמ' יד. וראה לעיל ליד הפניה 1246.

¹³⁰⁵ ראה מנהגי בעל החתם סופר, בני-ברק תשל"ו, עמ' לה, פ"ה אות יב, ובהערה שם.

כי המלח למטה והלחם למעלה". ולא עוד אלא: "ויטבול המוציא במלח ב"פ [=ב' פעמים], כי לחם ומלח אותיות דין כאותיות דין, ע"כ מגביר הלחם מלמעלה, שהוא רחמים, על המלח מה שלמטה, שהוא דין כנודע"¹³⁰⁶. במשפט האחרון, כמו אצל ר"מ פאפרש, מוסבר הנוהג לזרות מלח על השולחן או בכלי ובהם טובלים את החלה, שהיא נמצאת אפוא "למעלה", כלומר כחלק מהמאמץ הכללי להתגבר על הרע, או בלשון אחר¹³⁰⁷: למתק הגבורות בחסדים.

על טבילה שלוש פעמים במלח כותב רמ"ע מפאנו: "ויכוין במלת לחם בשעת הברכה ובשעת טבולו במלח שלשה שמות הוי"ה שעולה ע"ח כמנין מלח"¹³⁰⁸. וכך נתקבל בספרי הלכה, כגון: באר היטב, סי' קסז, הכותב בשם המקובלים שיש לטבול ג' פעמים. וכן במשנה ברורה.

ק. מאכלי שבת

"בליילא דשבתא בעי ב"נ לאטעמא מכלא בגין לאחזאה דהאי סכת שלום מכלא אתכלילת" (זוהר, ח"א מח רע"ב), כלומר, בליל שבת אדם צריך לטעום מכל מאכלי שבת, ובלבד שיהיה לו גם למחרת, כדי להראות שמלכות כלולה מכל. ולצד עקרון דוגמאי זה יבולט יותר הצד התיאורגי בתקוני זוהר (תכ"ד סט ע"ב), שם נאמר: "צריכין ישראל לתתא ... לאטעמא בשבת מכל מאכלין טבין בגין לקשרא ולאקא ברכאן לגבה מכל ספירן [=תרגום: חייבים ישראל למטה ... לטעום בשבת מכל המאכלים הטובים כדי לקשר ולהריק ברכות לתוכה מכל הספירות]". משמע, טעימה זו מושכת את השפע מן הספירות העליונות לספירה האחרונה.

את דברי הזוהר, ח"ב צב ע"ב, "בסדורא דחדוה", הסביר ר' אברהם אזולאי: "היינו סידור השלחן במאכלים ומשקין מתוקים"¹³⁰⁹.

אולם בכתבי השבתאים מדובר על עשרה תבשילים, כגון: "ויאכל עשר מיני מאכל ויכוין כנגד י"ס כל מין מאכל לספירה אחת ובין כל מאכל ומאכל יקרא פ"א [=פרק אחד] ממסכת עירובין"¹³¹⁰. בהמשך נרשמו פרטים נוספים: "ואם תשיג ידו יעשה בסעודה זו של ליל שבת עשרה תבשילין כאשר נודיעם כל תבשיל כנגד פרק א'. ועל כל תבשיל יקרא פרק

1306 לקט הפרדס, כ"י אוקספורד 1954, דף 12ב. רעיון חשוב הוא בקבלה, וראשיתו בספר יצירה, ששיכול אותיות הוא משמעותי ביותר. לכן, אם אותיות המלים לחם ומלח זהות, יש להביא אותן על תיקונן, למצב של לחם, קרי: חסד ורחמים. ובלשונו של ר' נסים זרחיה אזולאי (שלחן הטהור, לבוב תרי"ח, סדר סעודה, סי' יח): "נוהגין לטבול פרוסת המוציא במלח ג"פ ... והוא סוד גדול ליודעי חן להמתיק הדין".

1307 למשל, נגיד ומצוה, עמ' קכה-קכו. וראה חלמיש, הקבלה, עמ' 321, ועמ' 303 הע' 100.
1308 כנפי יונה, ח"א, פרק סט. כמעט מובאה מלשון סרוק, למודי אצילות, לעמבערג תר"י, כג ע"ג: 'ונהגו המדקדקים' וכו'.

1309 אור החמה, ח"ב, בני-ברק תשל"ג, קי ע"א.

1310 הנהגות נתן העזתי. ראה תשבי, נתיבי, עמ' 32; בניהו, ספונות, עמ' רעח.

א' ויזהר שמהקערה שאוכל הוא שלא ישאר כלום. לכן ישים מעט בקערה ולא יאכלו מאותו תבשיל לא אשה ולא גוי, רק יאכל בחבורת אנשים זכרים ישראלים ... ומי שאין ידו משגת לעשות העשרה תבשילין הנז' על כל פנים יקרא הפרקים בכונתם השמות בנקודתם ויכוין להאיר להם מעשרה היות בנקודתם כנז' 1311.

אף מצדיקי החסידות היו שאכלו עשרה מיני תבשילים, כנגד עשר הספירות 1312. יש שעמדו על שבעה בלבד 1313, ויש שהקפידו על כפל כל מאכל 1314. מספרים טיפולוגיים אלה בהקשר לשבת אין בהם להפליא.

קא. אכילת דגים

חשיבות מיוחדת נודעה לאכילת דגים בשבת, שכן הדג נתפס כסמל הפיריון 1315, וכאמור, בליל שבת מתקיים הזיווג העילאי המיסטי. למעשה, המקובלים חייבו אכילת דג גם ביתר הסעודות, ובמיוחד בסעודה שלישית. הקבלה, ובעיקר החסידות, העלתה נימוקים נוספים לאכילת דג, ועמדתי על הנושא בהרחבה בחיבור אחר.

חביבות אכילת הדג עולה גם מתוך מנהג "שנהגו בכמה קהלות במערב", עליו מדווח הרב יוסף משאש, שלאחר הקידוש אוכלים דג ומברכים עליו, ואחר מכן נוטלים ידיים לסעודה ושוב אוכלים דג. אמנם הרב משאש התנגד לכך מטעמים הלכתיים 1316, אך יש מן החסידים שנהגו כך. עמדה מיוחדת נקט המהרש"ל שלא אכל דג בליל שבת כי הדג היה חביב עליו ורצה להדגיש את חביבות היום על הלילה 1317.

1311 שם, עמ' רעט.

1312 שלחן הטהור, סי' רמב ס"ק ב. וראה גם ש' פרלוב, משמרת שלום, ווארשא תרע"ג, סי' כח אות ז.

1313 פרי צדיק, פר' אמור, אות ו, לובלין תרפ"ב, פה ע"א.

1314 ראה, למשל, דרכי חיים ושלום, אות שצד ובהערות. למעשה, מאכלים רבים נתייחדו לליל שבת ושבת בבוקר וניתנו להם טעמים דרשניים מגוונים שלא נוכל לעסוק בהם. ראה, למשל, לקוטי מהרי"ח, לח ע"א - לט ע"ב; א"י שפרלינג, טעמי המנהגים ומקורי הדינים, ירושלים תשי"ז, עמ' קסט-קעד; וורטהיים, הלכות, עמ' 149-150; אשר אנשיל כ"ץ, אוצר השבת, ירושלים תשל"ח, ח"א, עמ' קמה-קנ, קנט-קפו; מנהג ישראל תורה, ישראל תש"ס, ח"ב, עמ' סד-סח, פד-פח. אציין כאן רק פרט אחד: בחסידות הנוהגת להשתמש רבות במצלולי לשון, לא ייפלא שמסופר על ר' פינחס מקארעץ, שהסביר את הנוהג לאכול בצל בשבת, שכן בצל = בצלא דמהימנותא, והרי למודים אנו שסוכת שלום פרוסה בשבת (פאר לישרים).

1315 על טעמים נוספים, ראה חלמיש, הקבלה, פרק עשרים ושלושה, סעיף ט. ולא עמדתי שם על פרטים מיוחדים, כמו מנהג צדיקים בחסידות להתחיל לאכול את עין הדג ואת ראשו, או לאכול דג דווקא בידיים. וראה גם הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף, ח"ד, תשנ"ב, עמ' ז-ח; מנהג ישראל תורה, ישראל תש"ס, ח"ב, עמ' סד-סה, פד-פה; כ"ץ, אוצר השבת, א, עמ' קנ-קנט, קפו-רט.

1316 שו"ת מים חיים, חאו"ח, סי' קי.

1317 ראה שע"ת, סי' רעא ס"ק א; חלמיש, הקבלה, עמ' 501-502 והע' 97. גם לפי מנהגי אמסטרדם, עמ' לא, אכלו דגים בבוקר. טעם לאכילת דג לפני בשר ראה לקוטי תורה לרש"ז מליאדי, בהעלותך, לג ע"ב. ועל חובת שטיפת הידיים לאחר אכילת הדג ("מים אמצעיים") ראה שלחן